Сорока Ю.Г. Культурні механізми влади: поняття та види // Вісник одеського національного університету. Том 18. Випуск 3 (19). Соціологія і політичні науки. Збірник наукових праць. – Одеса. – 2013. – С.130-137.

УДК 316.7

Ю.Г. Сорока

д-р соціологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна,

п. Свободи, 4, м. Харків, 61022, Україна.

КУЛЬТУРНІ МЕХАНІЗМИ ВЛАДИ: ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ

В статті аргументується визначення поняття культурних механізмів влади, яке пропонується як інструмент аналізу «роботи» культури по відтворенню соціальних ієрархій та нерівностей. Розкриваються види культурних механізмів влади (номінація, класифікація, легітимація, сакралізація, натуралізація), що пов'язані з соціальними практиками функціонування таких елементів культури, як символ, ритуал, міф. Методологічна перспектива такого розгляду визначена соціокультурним аналізом та постструктуралістською соціальною теорією.

Ключові слова: культура, влада, номінація, легітимація, натуралізація.

В сучасному рухливому, глобалізованому та інформатизованому світі все частіше культура використовується для пояснення зіткнень та конфліктів на ґрунті національних, етнічних, расових, релігійних та інших відмінностей. Але справа не тільки в тому, що звернення до очевидних речей – різниці в одязі, поведінці на публіці, ритуалах чи віруваннях – приховує боротьбу за ресурси грошей чи впливу. Або в тому, що власна культура та слідування культурним традиціям як ціннісні пріоритети піднесені на небачену висоту консервативним поворотом суспільного дискурсу. Залишаючи ці конспірологічні та ідеологічні пояснення в зоні уваги, маємо визнати головним наслідком зазначених стратегій інтерпретації закріплення певних дистанцій між категоріями та групами в суспільстві, ставлення до них як близьких чи далеких, миролюбних чи небезпечних, ширше – своїх чи чужих. Іншими словами, маємо визнати зростаючу актуальність звернення до питань ролі культури у відтворенні соціальних ієрархій та влади в суспільстві.

Також висвітлення зв'язку культури та влади є необхідним для пояснення виникнення та відтворення культури як такої в її певних формах, що пов'язані з діяльністю та минулим конкретної спільноти чи суспільства. Таке спрямування дослідження на зв'язок конкретних культурних феноменів (символів, ритуалів, міфів, дискурсів тощо) та соціоструктурних умов їх виникнення та відтворення необхідне, щоб запобігти перетворенню соціології культури на «рафіновану» галузь, відокремлену від перебігу соціального життя скляним бар'єром припавших пилом музейних вітрин.

Дослідження зв'язку культури та влади відповідатиме й розвиткові соціологічного знання, яке, як відомо орієнтовано трьома специфічно соціологічними питаннями: соціальна нерівність, типологія соціальних систем та соціальна взаємодія. Пропоноване в даній статті поняття – культурні механізми влади – відповідає першому

з цих питань, концентруючи увагу на культурному забезпеченні відтворення влади та соціального порядку, які мають певний формат соціальної нерівності своїм доступним для спостереження вираженням.

Розмаїття тематики досліджень зв'язку культури та влади в соціології та суміжних дисциплінах (М. Вебер, В. Парето, Е. Дюркгейм, Р. Михельс, Г. Моска, Т. Парсонс, А. Грамши, М. Хоркхаймер та Т. Адорно, М. Фуко, П. Бурдьє, З. Бауман, Ф. Енгелстад та ін.) пов'язане зі специфікою тематичних напрямків та методологічних орієнтирів. Так, дослідження може звужувати владу до політичної, влади держави, а культуру – до інститутів створення, розповсюдження та зберігання культурних цінностей, мистецтва, обираючи ключовим концептом «культурну політику» [1]. Рефлексивна й критична настанови щодо відтворюваних значень, цінностей, ідентичностей висуває в якості ключових поняття «культурна гегемонія» й «культурні індустрії» [2], пізніше інтенція маркетизації культурного виробництва – поняття «креативних індустрій» [3]. Вітчизняні дослідження пострадянських трансформацій актуалізували зазначену тематику у методологічній перспективі феноменологічної соціології [4] та тематичному ракурсі механізмів підтримки реальності в умовах соціальної кризи.

Соціокультурний аналіз, обраний в даній роботі як основа методології, орієнтуючи на розгляд будь-яких явищ та процесів суспільного життя в нерозривній єдності трьох вимірів – особистісного, соціального та культурного – відвертає від відокремленого бачення культури та влади або вивчення їх взаємовпливів. Натомість соціокультурний підхід спрямовує концептуалізацію на висвітлення соціоструктурних, соціально-розрізнювальних ефектів культурних феноменів. Саме для вирішення цього концептуального завдання пропонується поняття культурних механізмів влади. Іншою методологічною опорою обрано постструктуралістську соціальну теорію (Ж. Дельоз, М. Фуко, П. Бурдьє, К. Гірц), яка дозволяє реалізувати критичний потенціал соціологічного дослідження, тобто не тільки виявляти певні соціальні нерівності, але й рефлексувати фігури влади, що за ними стоять.

Центральними поняттями, на основі яких відбувається концептуалізація, є поняття культури та влади. Культура, вслід за К. Гірцем, визначається як сукупність генералізованих настанов комунікації та інтерпретації [5]. Влада, вслід за М. Фуко – через розрізнення прямої та дискурсивної влади [6]. Нижче представлена загальна рамка концептуалізації поняття культурних механізмів влади.

Кожна людина переживає утиски своєї свободи, вимоги підкорятися певним нормам, законам, правилам та чинить це особисто по відношенню до інших, тобто має справу з проявами влади. Влада розуміється як тип соціальних стосунків домінування в таких проявах, як вплив, керування, управління, маніпулювання, панування тощо. Феномен влади присутній в соціальній взаємодії на будь-якому її рівні (соцієтальному та міжіндивідуальному, міжгруповому та внутрішньогруповому тощо) та в різних стратегіях встановлення ієрархій (переконування, примус, сила, оцінювання, компетенція, авторитет, харизма тощо).

Прямі влади вирізняються вертикальною структурою, реалізуються згори вниз та пов'язані з примусом чи навіть утиском прав та свобод людини. Вони легко помітні та реалізуються на макрорівні взаємодії (влада інститутів армії, поліції тощо). В домодерному світі – це влада суверенів, тобто влада відбирати чи дарувати життя. В сучасному світі, де велика частина суспільного життя базована на ліберальній,

взаємодії і проголошує права й свободи людини, вертикальні структури підпорядкування також легко помітити.

Дискурсивні влади (або влада-знання за М. Фуко) діють горизонтально, регулюють взаємодію за допомогою знань та норм, завдяки чому в суспільстві відбувається розрізнення груп людей та встановлення між ними стосунків нерівності. Будь-яка ознака відіграє роль розрізнювальної: колір шкіри, клас, стать, вік, місце проживання, сексуальна орієнтація, освіта тощо. Дискурсивна влада не належить певній людині, регулює стосунки на мікрорівні суспільства, за допомогою правил та знань, що є частиною здорового глузду. Вона характеризується горизонтальністю, децентрованістю, невидимістю [7].

Реалізація різних форм владних стосунків є соціальною взаємодією, тобто має включати три компоненти соціокультурної тріади [8]. Аналітично виділяючи культурний вимір цих процесів, тобто спрямувавши погляд з перспективи культури в соціокультурній тріаді, отримуємо культурне забезпечення владних стратегій, культурний аспект відтворення стосунків панування й підпорядкування або (коротше) культурні механізми влади.

Культурні механізми влади є способом закріплення певних стосунків нерівності між групами в суспільстві шляхом вироблення (або актуалізації) культурних значень, їх ієрархізації, наділення їх соціальною силою, тобто встановлення зв'язку між культурними значеннями та соціальною структурою. Завдяки цьому відбувається примушення груп до певного місця в соціальній ієрархії відповідно актуальному розподілу сил в суспільстві, а саме – в інтересах домінуючих. Важливо підкреслити, що слово «механізм» (в прямому значенні – засіб передачі руху) використовується у пропонованому понятті як метафора та акцентує смисл багатобічних зв'язків процесів, що взаємно відтворюють один одного. Серед культурних механізмів влади треба назвати наступні: номінація та класифікація (П. Бурдьє), нормалізація (М. Фуко) та канонізація (Л. Іонін), сакралізація (В. Бурлачук) та легітимація (М. Вебер, П. Бергер та Т. Лукман, Ю. Хабермас, П. Бурдьє, В. Бурлачук), натуралізація (А. Бікбов). Специфічним культурним механізмом влади є також дискурс чужого та ворога [9]. Нижче представлені такі культурні механізми влади, як номінація та класифікація, легітимація, сакралізація та натуралізація.

Номінація та класифікація, за П. Бурдьє, є функціями та ознаками легітимної влади [10]. Номінація – це називання або визначення будь-яких соціальних об'єктів, явищ, груп, окремих персон; класифікація – віднесення їх до певних типів, класів. Номінація та класифікація реалізуються будь-яким соціальним агентом та визнається в межах його впливу (батьків щодо дітей – в межах родини, вчительки щодо учнів – в межах школи, начальника щодо підлеглих – в межах організації тощо). Право легітимної номінації в межах суспільства належить державі та реалізується за допомогою бюрократичних процедур, в тому числі – кодифікації та видачі посвідчень. Останні не тільки надають загальновизнані права їх володарю (наприклад, керувати транспортним засобом, брати шлюб, обіймати посаду тощо), але й підтверджують символічну владу держави, яка забезпечує всі ці посвідчення. Право на легітимну номінацію є засобом відтворення стосунків об'єктивної влади в стосунках символічної влади, тобто виробництво здорового глузду (чим і є легітимна номінація) відбувається відповідно інтересам домінуючих. З іншого боку, номінація та класифікація не є нейтральними механічними операціями розподілу: класифікації оперують культурними

категоріями (словами мови, культурними символами [11]), які головним чином спираються на бінарні опозиції (жіноче/чоловіче, зло/добро, чорне/біле, низьке/високе тощо). Тобто інтерес домінуючих щодо вибудовування ієрархії значень реалізується за допомогою ціннісно ангажованих символів. Важливим полем досліджень в цьому контексті є використання номінацій в текстах масс-медіа [12], художніх та інших культурних текстах, повсякденному спілкуванні, що є полями функціонування дискурсивної влади.

Якщо поділити культурні механізми влади на групи відповідно тому, які саме елементи культури (культурні феномени) ними актуалізуються, можна побачити, що згадані номінація та класифікація є використанням символу, легітимація та сакралізація – ритуалу, натуралізація – міфу. Умовність такого поділу очевидна: символічні, ритуальні та міфологічні аспекти культури тісно переплетені між собою та в певних ситуаціях недоступні для відокремлення. Однак зазначений поділ видається корисним з методичної точки зору, бо дозволяє структурувати тематику на початковому етапі вивчення та скерувати знання щодо центральних елементів культури на вивчення процесів культурного забезпечення відтворення нерівності в суспільстві.

Легітимація – це, за П. Бергером та Т. Лукманом, смислова об'єктивація другого порядку [13], тобто створення значень, які мають пояснити та виправдати зміст та форму інституціонального устрою. Легітимація розгортається на чотирьох рівнях: безальтернативна констатація «так це робиться» на дотеоретичному рівні; закріплене в прислів'ях та приказках, фольклорі та вкорінене в повсякденному мисленні моральні максими; професійно створені теорії; символічні універсуми, тобто матриці бачення та інтерпретації об'єктивних та суб'єктивних подій та явищ [14]. Причому три попередніх рівня є механізмами підтримки символічного універсуму.

Легітимація постає не тільки засобом пояснення культурно-історичних феноменів, але дозволяє інтерпретувати процеси, що постійно виникають в суспільстві [14, с. 131–160]. Як стверджує О. Шульга, ці процеси легітимації можуть бути суб'єкт-об'єктними та розгортатися у вертикальній площині, суб'єкт-суб'єктними – в горизонтальній площині, а також більш складними, що відбуваються за допомогою інститутів освіти та масс-медіа. Таку типологію можна співвіднести зі згаданими ідеями М. Фуко про прямі й непрямі влади та роль інститутів дисциплінування тіл.

Таке розуміння легітимації спрямовує дослідження різноманітних форм ритуалів як сучасних, так і традиційних. Так, ритуал переходу легітимує соціальну структуру спільноти, яка включає не тільки живих, але й померлих членів [15], чоловічі ритуали – соціальний поділ за гендерно-статевою ознакою [16], а практики материнства – патріархальний принцип розподілу праці та відповідальності [17]. Ритуали вшанування пам'яті легітимують державний устрій за допомогою згадування героїв минувшого [18], а практики телевізійного перегляду можна інтерпретувати як засіб легітимації «четвертої влади» [19].

Специфічним варіантом легітимації як культурного механізму влади є сакралізація. Це специфічні ритуали (або ефект певних ритуалів), які відтворюють поділ сакрального та профанного світів [20], або встановлюють такий поділ, коли старий порядок зруйновано. Сакральне, як стверджує В. Бурлачук, не обов'язково означає деяку невидиму силу: воно є чимось екстра ординальним та вимагає такого ж ставлення до себе; решта предметів, людей, будь-яких об'єктів таким чином стає профанним. «Процес сакралізації предмета, людини, події є одночасно процесом

наділення владою. Сакральне та влада співпадають в тому сенсі, що обидва несуть собою здатність домінування, безпосереднього визначення життя людей» [20, с. 67]. Прикладами сучасної сакралізації стають ритуали футбольних вболівальників, музичних фанклубів, або прибічників певного політичного лідера. Встановлюючи місце центру, який сакралізуєтсья та репрезентує владу, такі ритуали впорядковує світ, повертає його в гармонійний стан. В цитованій роботі В. Бурлачук розглядає події Помаранчевої революції як специфічний ритуал сакралізації.

Натуралізація – це ототожнення соціокультурних явищ з природними (натуральним), завдяки чому зв'язок їх походження з діяльністю певної спільноти в певних історичних умовах викорінюється з пам'яті людей на користь положенню про їх відповідність законам природи, всесвіту тощо. Натуралізації зазнають норми розподілу соціально значущих ресурсів в суспільстві, що призводить до закріплення та забезпечує відтворення вираженого в цьому розподілі формату соціальної нерівності, відповідної ієрархії верств, груп та категорій суспільства.

Як підкреслює Л. Малес [21], соціальні практики натуралізації представлені у способах творення та відтворення культурної традиції через підтримку відповідних символів, ритуалів та міфів. Саме в традиції «до мінімуму зводиться рефлексія соціального конструювання реальності» [21, с. 7], вони є нерефлексивними настановами культурного відтворення. Натуралізація культурних смислів, набуття ними надсуб'єктивного, гіпостазованого характеру є проявом їх реіфікації, поводження з ними як з предметами. Так, наприклад, визначення центру/периферії міста є результатом натуралізації як просторового закріплення культурних ознак соціальних поділів.

Натуралізації піддаються важливіші соціальні поділи, як, наприклад, політико-географічні кордони, які досліджує О. Бікбов [22]. Гори, річки, ліси не містять в собі природної сутності кордонів, здатні бути перешкодами лише фізичних переміщень. Натомість буденною свідомістю політико-географічні кордони сприймаються як щось природне, натуральне. Природність приховує випадковий характер національних та адміністративних кордонів, пов'язаний з перебігом політичної боротьби в минулому, та стає центральною ілюзією панування.

Натуралізацією також є стратегія інтерпретації явищ та процесів природи за допомогою соціокультурних смислів, тобто перенесення суто людських значень на розповідь про тварин, рослини та будь-які прояви життя. Метафоричність та намагання авторів (наприклад, авторів чисельних телевізійних фільмів про природний світ) бути зрозумілішими для широкої аудиторії є тільки поверховим поясненням такої стратегії інтерпретації. Як показала Е. Мартін, навіть наукові тексти в природничих дисциплінах (йшло про біологічний опис яйцеклітин та сперматозоїдів) не є вільними від культурного досвіду [23].

Таким чином, поняття культурних механізмів влади, запропоноване в цій роботі, визначається як спосіб закріплення певних стосунків нерівності між групами в суспільстві шляхом вироблення культурних значень, їх ієрархізації, наділення їх соціальною силою, тобто встановлення зв'язку між культурними значеннями та соціальною структурою. Його введення відповідає завданню концептуального освоєння соціоструктурних ефектів культурних феноменів.

Подальші дослідження зазначеної проблематики передбачають розширення переліку культурних механізмів влади, в тому числі за допомогою звернення до надбань суміжних дисциплін; визначення взаємозв'язків між окремими культурними механізмами влади; включення кодів, дискурсів, політик до переліку актуалізованих дослідженням культурних феноменів; розвиток концептуалізації в напрямку співставлення з досягненнями в таких тематиках, як культура та соціальна структура, культура та соціальні розрізнення; створення та реалізацію стратегії емпіричного дослідження культурних механізмів влади в її прямій та дискурсивній формі.

Література:

1. Белова Т. Культура и власть / Т. Белова. – М.: Философское общество СССР, 1991. – 212 с. ; Между обществом и властью: массовые жанры от 20-х к 80-м годам XX века. – М.: «Индрик», 2002. – 328 с.
2. Адорно Т., Хоркхаймер М. Диалектика Просвещения. Философские фрагменты / Т. Адорно, М. Хоркхаймер. – М. – Спб.: Медиум, Ювента,1997. – 312 с. ; Грамши А. Тюремные тетради. Часть первая / пер. с итал. – М.: Издательство политической литературы, 1991.
3. Мак-Илрой Э. Культура и бизнес: путеводитель по фандрейзингу / пер. с англ. – М.: Классика-XXI, 2005. – 158 с.; Флорида Р. Креативный класс: люди, которые меняют будущее / пер. с англ. –М.: Классика-XXI, 2005. – 430 с.
4. Бурлачук В.Ф.Символ и власть: роль символических структур в построении картины социального мира / В. Бурлачук. – К.: ИС НАНУ, 2002. – 266 с.
5. Гирц К. «Насыщенное описание»: в поисках интерпретативной теории культуры / К. Гирц // Интерпретация культур / К. Гирц ; пер. с англ. – М. : РОССПЭН. – 2004. – С. 9–42.
6. Фуко М. Воля к знанию // М. Фуко. Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности. Работы разных лет. Пер. с франц. – М., Касталь, 1996. – С.97-268.
7. Гендеровані влади: про теорію дискурсивних влад // Гендер для медій. …/ За ред. М. Маєрчик (гол. ред.), О. Плахотнік, Г. Ярманової. – К.: Критика, 2013. – С.29–40.
8. Сорокин П.А. Родовая структура социокультурных явлений // Сорокин П.А. Человек. Цивилизация. Общество. – М.: Издательство политической литературы, 1992. – С. 190–220.
9. Сорока Ю. Свої, чужі, різні: соціокультурна перспектива сприйняття Іншого : монографія / Ю. Сорока. – Х. : ХНУ імені В. Н.Каразіна, 2012. – С. 212-216.
10. Бурдье П. Социальное пространство и символическая власть / П. Бурдье // Начала / П. Бурдье ; пер. с фр. Н. Шматко. – М. : Socio-Logos, 1994. – С. 181–208.
11. Сорока Ю.Г. Символи культури в соціологічному баченні: викладання соціології культури в умовах легітимації Української культури / Ю.Г. Сорока // «SOCIOПРОСТІР: THE INTERDISCIPLINARY COLLECTION OF SCIENTIFIC WORKS ON SOCIOLOGY AND SOCIAL WORK». – №2'11. – С. 47–50. [Електронний ресурс]. Режим доступу до журналу: http://www.sociology.kharkov.ua/socioprostir/files/magazine/2_2011/
12. Номинальный уровень схемы восприятия социального пространства в текстах теленовостей // Сорока Ю.Г. Видеть, мыслить, различать: социокультурная теория восприятия / Ю.Г. Сорока. – Х. : ХНУ имени В.Н. Каразина, 2010. – С. 182–196.

13. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности / П. Бергер, Т. Лукман. – М. : Медиум, 1995. – 336 с.
14. Шульга А. Легитимация и «легитимация»: феноменологический анализ / А. Шульга. – К.:ИС НАНУ, 2012. – 208 с.
15. Символіка втрати і здобуття тілесних функцій в обрядях переходу // Маєрчик М. Ритуал і тіло / М. Маєрчик. – К.: Критика, 2011. – С.73–126.
16. Ритуалы мужественности // Гилмор Д. Становление мужественности: культурные концепты маскулинности / Пер. с англ. – М.: РОССПЭН, 2005. – С.154–176.
17. Мати: ідеали та практики материнства // Кісь О. Жінка у традиційній українській культурі (друга половина XIX – початок XX ст.)./ Кісь О. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 2012. – С. 181-199.
18. Церемонії вшанування пам'яті // Коннертон П. Як суспільства пам'ятають / Пер. з англ. – К.: Ніка-Центр, 2004. – С.70-113.
19. Рождение практики телепросмотра // Сергеева О. Домашний телевизор: экранная культура в пространстве повседневности / О. Сергеева. – СПб.: Изд-во С.-Петерб. Ун-ту, 2009. – С. 70-91.
20. Бурлачук В. Власть, ритуал и «оранжевая революция» // Соціологічне знання та влада: суперечливі взаємовідносини соціологічних досліджень і політичної практики. – К.: ВД «Стилос» ; ПЦ «Фоліант», 2005. – С. 63–75.
21. Малес Л.В. Соціокультурний аналіз: концептуалізація засад. Автореферат на здобуття наукового ступеня доктора соціологічних наук за спеціальністю 22.00.01 – теорія та історія соціології / Л.В. Малес. – К.: «ЛОГОС», 2012. – 32 с.
22. Бикбов А. Социальное пространство как физическое: иллюзии и уловки / А. Бикбов // Отечественные записки. – 2002. - № 6/7. . [Електронний ресурс]. Режим доступу до журналу:
23. Martin E. The Egg and the Sperm: How Science Has Konsrtucted a Romance Based on Stereotypical Male-Female Roles // Signs. 1991. – Vol. 16. – N 3. – P. 485-501. Цитується за: Гендерована біологія // Гендер для медій. Підручник …/ За ред. М. Маєрчик (гол. ред.), О. Плахотнік, Г. Ярманової. – К.: Критика, 2013. – С. 61–78.

Ю.Г. Сорока
кафедра социологии Харьковского науионального университета имени В.Н. Каразина,
пл. Свободи, 4, г. Харьков, 61022,Украина

КУЛЬТУРНЫЕ МЕХАНИЗМЫ ВЛАСТИ: ПОНЯТИЯ И ВИДЫ

Резюме

В статье ангументивуется определение понятия культурных механизмов власти, которое предлагается как инструмент анализа «работы» культуры по воспроизводству социальных иерархий и неравенств. Раскрываются виды культурных механизмов власти (номинация, классификация, легитимация, сакрализация, натурализация), которые связаны с социальными практиками функционирования таких элементов культуры, как символ, ритуал, миф. Методологическая перспектива такого

рассмотрения определена социокультурным анализом и постстуктуралистской социальной теорией.

Ключевые слова: культура, власть, номинация, легитимация, натурализация.

I.G. Soroka
department of sociology, N.V. Karazin Kharkiv national university,
m-n. Svobody, 4, Kharkiv, 61022, Ukraine.

CULTURAL MECHANISMS OF POWER: DEFINITION AND FORMS

Summery

The article is devoted to the definition of concept “cultural mechanisms of power” which can be the instrument for analysis of “work” of culture in reproduction of social hierarchies and inequalities. The forms of cultural mechanisms of power (nomination, classification, legitimation, sacralization and naturalization) have described. These forms relate to functioning of cultural elements of power, namely - symbol, ritual and myth. The methodological perspective of this approach has defined by sociocultural analysis and social theory of post structuralism.

Key words: culture, power, nomination, legitimation, naturalization.